

V. ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΣΗΜΕΡΟΝ

A'. ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΕΚΑΣΤΟΝ ΙΔΕΩΔΩΝ

‘Η κατὰ τὸ παρελθόν προβολὴ καὶ ἐπὶ γενεᾶς ἔφαρμογὴ τῶν ἔκτεθέντων παιδευτικῶν ἰδεῶδων ἀποτελεῖ διὰ τὴν θεωρίαν τῆς παιδείας μίαν σειράν πειραμάτων ἐν μεγάλῳ, ἀναπτυχθέντων εἰς ἔκτασιν χρόνου περιλαμβάνουσαν γενεᾶς δλοκλήρους, καὶ εἰς μορφὰς παραλλασσούσας, λόγῳ τῆς ποικιλίας δρῶν, οὓς προσεκόμιζεν ἐκάστοτε ἡ ζωὴ.

‘Η κριτική θέσις ἔναντι τῶν δεδομένων τούτων δύναται νὰ δρισθῇ ως ἔξης:

1. Τὸ ήρωϊκὸν ἰδεῶδες ἐμφανίζεται εἰς ἐποχὴν μετακινήσεων φυλῶν καὶ συγκρούσεων λαῶν, εἴτε λόγῳ ἀδυναμίας διαβιώσεως ἐντὸς τοῦ ἀνεπαρκοθεός ζωτικοῦ τῶν χώρου, εἴτε ἔνεκα περισσείας ζωτικότητος ἀναζητούσης κατακτητικὰς διεξόδους. Λαοὶ ἴδιᾳ, τῶν δποίων ἡ γῆ εὑρηται εἰς διασταύρωσιν δδῶν, ὑπόκεινται ἐκ τῆς μορίας εἰς τὰς ἐκεῖθεν προσβολὰς καὶ κινδύνους. Οὗτοι ὑποχρεοῦνται ἐπὶ ποινῇ ἀπωλείας τῆς ἐλευθερίας των, ἥ καὶ ἀφανισμοῦ των, νὰ ἐκπαιδεύουν τὴν νεολαίαν των μὲ τὸ ἰδεῶδες τοῦτο. Ναὶ μὲν εἰσήλθομεν ἥδη εἰς τὸν ἀτομικὸν αἰῶνα τῶν διηπειρωτικῶν βλημάτων καὶ τῶν διορυφόρων, ἀλλὰ πάντοτε ἡ γενναιότης τῶν πολιτῶν, τὸ ἄκαμπτον φρόνημά των καὶ ἡ βούλησις πρὸς ἀντίστασιν καὶ θυσίαν θὰ διασφαλίζουν τὴν ἐπιβίωσιν ἐκάστου λαοῦ. Εἰς πᾶν σχολεῖον δέον νὰ ἀναρτῶνται οἱ ἥρωες τοῦ ἔθνους καὶ νὰ ιστοροῦνται τὰ κατορθώματά των, ως παραδείγματα πρὸς μίμησιν καὶ φρονηματισμόν.

Δέον δύμως νὰ παρέχεται παραλλήλως ἡ συμπληρωματικὴ διασάφησις εἰς τοὺς νέους, διὰ τὴν δύναμιν καὶ ἀκμὴν τῆς πατρίδος ἐτοιμάζουν πλὴν τῶν πολεμικῶν καὶ τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης, ἅτινα διὰ τῆς συνεργασίας δλῶν τῶν πολιτῶν γεννοῦν ὑψηλὴν στάθμην πολιτισμοῦ καὶ δυναμισμὸν πολλαπλοῦν, ἀπόθεμα σωστικὸν διὰ τὰς ὁραὶς τοῦ κινδύνου, ἐπικουροῦν τὰ ἐκ τῆς προσωπικῆς ἀνδρείας ἐπιτεύγματα.

2. Τὸ ἰδεῶδες τῆς εὐγενείας μὲ τοὺς τρόπους σαμπεριφορᾶς ἔχει σημασίαν διὰ τὴν ζωὴν καὶ δέον νὰ ἀποτελῇ μέλημα πάσης ἀγωγῆς. Πρὸς πάντα ἀνθρωπὸν, ἀκόμη καὶ τὸν ἄγνωστον καὶ τὸν ξένον, ἐπιβάλλεται σεβασμός, διάκρισις καὶ λεπτότης. ‘Η ἀγροτικὸς συμπεριφορά, τὸ ἀτημέλητον τῆς ἐμφανίσεως καὶ ἡ ἡλαττωμένη καθαριότης καὶ ἀκαλαισθησία ἀποδοκιμάζονται. ‘Υπάρχουν τρόποι διεθνῶς πλέον καθιερωθέντες, ως ἀποτελούντες ἡθικὸν αἴτημα.

Τὸ στοιχεῖον δύμως τοῦτο ἀγωγῆς ἀναφέρεται εἰς κάτι τὸ ἔξω-

τερικόν' στερεῖται βάθους. Οἱ τρόποι συχνά τελοῦνται μηχανικῶς, δυνάμενοι νὰ συνυπάρχουν μὲ συναισθήματα οὐχὶ πάντοτε εὔγενῃ. Ἐπίσης ἡ ύπερλέπτυνσις τῆς τυπικότητος εἶναι δυνατὸν νὰ δδηγήσῃ εἰς τὴν ἀμβλυνσιν τοῦ φυσικοῦ αύθορμητισμοῦ. Οἱ ἀπλοὶ ἀνθρωποὶ ἔχουν συχνά βάθος ἡθικῆς καὶ ἀγνότητα προθέσεων, ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ τρόποι τῶν δὲν εἶναι οἱ τῆς ἐθιμοτυπίας. Ἡ ύπεραύξησις τῶν μέσων εύμαρειας καὶ ἡ ύπερευαίσθησις περὶ τὰς καλλιτεχνικὰς βιώσεις (*Aestheticismus*), ως καὶ ἡ ἐκζήτησις πλήθους παραλλαγῶν ἐν τῇ Ικανοποίησει βιολογικῶν καὶ ἐρωτικῶν τάσεων, ἐν δύναματι δῆθεν εὐγενοθεσίας ἀγωγῆς, δδηγεῖ εἰς φθορὰν καὶ πτώσιν τῆς ζωτικότητος τοῦ ἀτόμου.

3. Τὸ ἴδεῶδες τοῦ σοφοῦ ύποδεικνύει εἰς τοὺς νέους εὐρυτέρους δριζοντας καὶ σφαίρας πρὸς ἀνοδον καὶ ἔξελιξιν, γεννώσας ἄλλας βιώσεις βαθυτέρας, παρεχούσας ἄλλην συνείδησιν περὶ ζωῆς.

"Εγγενὲς ἀσθενὲς σημεῖον τούτου εἶναι, ἵδιᾳ μετὰ τὴν ἐπέτασιν τῆς εἰδικεύσεως, εἴς κίνδυνος φυγῆς ἐκ τῶν κοινῶν προβλημάτων καὶ ἀδιαφορίας διὰ τοὺς ἄλλους, ἥ καὶ ύποτίμησις τῶν. Ἡ ἐπαφὴ μόνον «μετὰ τῶν ἑταίρων» τῆς εἰδικότητος καὶ τοῦ κλάδου ἀπομακρύνει συχνά ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ συνόλου. Τὸ «ἀνέχου καὶ ἀπέχου» τῶν Στωϊκῶν ἐμφανίζεται ύπὸ πολλὰς μεταμφιέσεις.

"Ο Πλούταρχος ἔχων ὅπ' ὅψιν τὸν βίον τῶν θεμελιωτῶν τῆς πολιτειακῆς ἀγωγῆς Σωκράτους, Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, μέμφεται τοὺς ἀρχηγούς τῶν Στωϊκῶν διότι ἔζων μακράν τῶν κοινῶν¹.

"Ο σημερινὸς τύπος τοῦ εἰδικοῦ δυνατὸν νὰ εἶναι τέλειος εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν ἥ τεχνικὸν του τομέα, ἀλλὰ νὰ ἐμφανίζῃ ύστέρησιν εἰς περιοχὰς αἱ ὅποιαι προσδιορίζουν τὴν δλοκλήρωσιν του ως προσωπικότητος.

4. Τὸ πολιτειακὸν καὶ ἔθνικὸν ἴδεῶδες ἔχει μόνιμον ἀξίαν. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πατριωτισμοῦ εἰς τὴν νέαν γενεάν, εἶναι διαρκῆς ἀνάγκη πάσης ἀγωγῆς. Τὸ κοινὸν πνεῦμα τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἔθνους

1. «Ἐπει τοῖνυν πολλὰ μέν, ως ἐν λόγοις, αὐτῷ Ζῆνωνι, πολλὰ δὲ Κλεάνθει, πλείστα δὲ Χρυσίππῳ γεγραμμένα τυγχάνει περὶ πολιτείας καὶ τοῦ ἀρχεσθαί καὶ τοῦ ἀρχειν καὶ δικάζειν καὶ ρητορεύειν, ἐν δὲ τοῖς βίοις οὐδενὸς ἐστιν εὔρειν οὐ στρατηγίαν, οὐ νομοθεσίαν, οὐ πάροδον εἰς βουλήν, οὐ συνηγορίαν ἐπὶ δικαστῶν, οὐ στρατείαν ὑπὲρ πατρίδος, οὐ πρεοβείαν, οὐκ ἐπίδοσιν, ἀλλ' ἐπὶ ξένης, ὥσπερ τινὸς λωτοῦ, γευσάμενοι σχολῆς, τὸν πάντα βίον, οὐ βραχὺν ἀλλὰ παμμῆκη γενόμενον, διήγαγον ἐν λόγοις καὶ βιβλίοις καὶ περιπάτοις, οὐκ ἀδηλον, δτι τοῖς ὅφ' ἐτέρων γραφομένοις καὶ λεγομένοις μᾶλλον, ἥ τοῖς ὅφ' αὐτῶν δημολαγουμένως ἔζησαν, ἢν Ἐπίκουρος ἡσυχίαν ἐπαινεῖ καὶ Ἱερώνυμος ἐν ταύτῃ τὸ παράπαν καταβιώσαντες». *Περὶ Στωϊκῶν ἔνστισμάτων* II.

είναι τὸ διαμορφῶν τὴν ψυχὴν τῶν ἀτόμων. Ἡ πόλις εἶναι ἡ βαθύνουσα καὶ εὐρύνουσα τὴν ὑπαρξιακήν του πεῖραν κατὰ τὴν κλασσικὴν περίοδον. Τὸ ἔθνος εἶναι τὸ γεννῶν τὰ μεγάλα δημαρχικὰ πολιτικὰ καὶ πνευματικὰ ρεύματα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Άλι έθνικαὶ πολιτεῖαι εἰς διάστημα δύο μόδις αἰώνων θὰ μεταμορφώσουν τὸν πλανήτην μας. Τώρα τὰ πάντα διεξάγονται ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἔθνικῶν συνόλων, δοσα δὲ ἐπιτυγχάνονται, καθίστανται σταθερὰ καὶ διαρκῆ, αύξανόμενα «ὅσπερ κύκλος» κατὰ τὴν Πλατωνικὴν ἔκφρασιν¹.

Βίοι μεγάλων προσετέθησαν νέοι τώρα. "Ολῶν τούτων δύως ἡ προσωπικότης ἡτοιμάσθη ἐντὸς τῆς ὥργανωμένης κοινότητος. Μέγας ἀποβαίνει ἐκεῖνος, δοσις συλλαμβάνει ίδεας καὶ ἐπιτελεῖ πράξεις, τὰς δποίας αἰσθάνεται ως πόθους ἀκαθορίστους ἢ κοινότης². Οὗτος τοὺς δίνει σαφῆ μορφὴν καὶ ἀναλαμβάνει τὴν πρωτοβουλίαν πραγματοποιήσεώς των. Πᾶν μέγα ἀναφαίνεται οὐχὶ εἰς τὸ κενόν, ἀλλ' εἰς ἐν περιέχον ἀπαρτίζον δλότητα λαϊκήν ἢ ἔθνικήν.

Ἡ ἔξαρτησις δύως ἐκ τῆς πόλεως καὶ τοῦ κράτους δέον νὰ μὴ ἐπιτείνεται μέχρι τοῦ σημείου, δοστε νὰ καθίσταται ἀποπνικτικὴ διὰ τὸ ἄτομον, πρᾶγμα τὸ δποίον εἴδομεν νὰ συμβαίνῃ εἰς τὴν Σπάρτην καὶ τὰ νεώτερα δλοκληρωτικὰ καθεστῶτα, τὰ μεταβάλλοντα τοὺς πολίτας εἰς αὐτόματα. Ὑπάρχει μία περιοχὴ ζωῆς, ἥτις πρέπει νὰ μένῃ ἐλευθέρα, εἰς τὰς πρωτοβουλίας τοῦ ἀτόμου. Ἡ πρωτοβουλία αὕτη δὲν εἶναι μόνον φυσικὴ ἀνάγκη, ἀλλὰ καὶ δρος προόδου τῶν λαῶν καὶ κρατῶν. Ἡ ἅμιλλα καὶ ἡ ἐλευθέρα συζήτησις ἀνανεώνει καὶ βελτιώνει τόσον τοὺς θεσμοὺς δοσον καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ μέσα ζωῆς. "Αλλωστε ἡ αὔξησις τῆς ἐλευθερίας συμβάλλει εἰς τὴν αὔξησιν τῆς εὐθύνης τῶν προσώπων, τῆς χαρακτηριζούσης καὶ τὴν στάθμην τῶν πολιτισμῶν.

5. Τὸ ἀνθρωπιστικὸν ιδεῶδες ἐμπερικλεῖει τὸ δρθὸν σημεῖον τῆς καταδείξεως τῶν κοινῶν πανανθρωπίνων στοιχείων, ἅτινα συνδέουσι λαούς καὶ ἔθνη. Ἰδίᾳ σήμερον, δτε διὰ τῆς εὐκολίας τῶν συγκονιωνιῶν ἡ ἐπαφὴ μεταξὺ τῶν λαῶν κατέστη συνεχής, ἀλλὰ καὶ ἡ δργάνωσις τῶν εἰς "Ἐνωσιν Ἐθνῶν κατέστη θεσμὸς πρὸς λύσιν τῶν ἐμφανιζομένων διαφορῶν, κοινῶν προβλημάτων καὶ ἐκτάκτων ἀναγκῶν, χρειάζεται ἀγωγὴ τῶν μαζῶν πρὸς ἀνθρωπισμόν. Ἐάν παραμείνῃ ως ultima ratio ἡ δύνη βία, μὲ τὰ σημερινὰ δπλα δύναν-

1. «Καὶ μὴν πολιτεία, ἐάν ἀπαξ δρμήσῃ εὖ, ἔρχεται ὕσπερ κύκλος αύξανομένη». *Πολιτεία* 424 A.

2. Παράβ. *Σπεεσιέρη Ζ.*, Φιλοσοφία τῆς Κοινωνίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, 'Αθῆναι 1946, σελ. 50, 206.

ται νὰ ἐπακολουθήσουν καταστροφαὶ καὶ ἐρημώσεις περιοχῶν δλων τοῦ πλανῆτου μας, ως ἔδειξεν ὁ τελευταῖος πόλεμος.

Ασθενής πλευρὰ τούτου, δυναμένη νὰ ἀποβῇ ἐπικίνδυνος εἶναι νὰ ἐκτραπῇ εἰς ἕνα ἀπόλυτον κοσμοπολιτισμὸν ἀμβλύνοντα τὸν ἑθνικὸν δυναμισμόν, τὸν ἀποτελοῦντα τὴν ἀναγκαῖαν προπαίδειαν καὶ προβαθμίδα τῆς μετοχῆς εἰς ἀνθρωπιστικὰς ἀντιλήψεις.

Ἡ ἀγωγὴ ἀτομάζει τὴν νέαν γενεὰν νὰ ζήσῃ τὴν ἀνωτέραν ζωὴν τοῦ ἔθνους τῆς καὶ τῆς ἐποχῆς της, χωρὶς νὰ χάνῃ τὸ αἴσθημα πραγματικότητος τῶν αἰτημάτων καὶ καθηκόντων τῆς περιόδου εἰς τὴν δποίαν ζῆ, ως καὶ τῶν τάσεων καὶ ἐπιδιώξεων τῶν ἄλλων. Θὰ διδάξῃ τὴν πραγματικότητα τοῦ λαοῦ της, θὰ κάμη συνειδητὰ τὰ προβλήματα τῆς ιστορικῆς στιγμῆς, οἰκονομικά, πολιτικά, ἑθνικά, διεθνῆ. Ἐὰν μεταφέρῃ τοὺς νέους εἰς ἕνα ἰδεατὸν κόσμον ἔκτος τόπου καὶ χρόνου, παραβαίνει τὸ βασικὸν της χρέος νὰ τοὺς μυήσῃ εἰς τὴν συγκεκριμένην ζωὴν.

Ἐκεῖνος δοτις δὲν ἡσκήθη νὰ ὑπερβαίνῃ τὸ ἀτομόν του, νὰ ἀγαπᾷ τοὺς δμοεθνεῖς του μετὰ τῶν δποίων ζῆ καὶ συναναστρέφεται, δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἀγαπήσῃ τοὺς μακράν, τοὺς δποίους συνήθως οὐδέποτε βλέπει. Ἡ "Ενωσις τῶν Ἑθνῶν εἶναι μὲν τὸ ἀναγκαῖον Forum, δπου ἀσκοῦνται ἀνώτεραι ἐκδηλώσεις, ἀλλ' ως προϋπόθεσιν ἔχει τὴν διατήρησιν τῆς ἴδιαιτερότητος ἐκάστου ἔθνους. "Οσον ἡ ἀτομικότης ἐνὸς ἔθνους εἶναι σαφεστέρα καὶ ἡ φυσιογνωμία του πληρέστερον διακεκριμένη, τόσον εἶναι δυνατωτέρα ἡ διαμόρφωσις τῶν ὑπερεθνικῶν ἐκδηλώσεων. Ὁ ἀνθρωπισμὸς εἶναι ἀκριβῶς δ ἐσωτερικὸς δεσμὸς δ συνδέων τὰς πλήρως διαφοροποιημένας ἑθνικὰς δλότητας, δ προσανατολίζων ταύτας πρὸς ἐν ἀνώτερον ἴδεωδες. Ὁ ἑθνισμὸς δμως ἀφ' ἐτέρου εἶναι δ γεννῶν τὸν πλοῦτον μορφῶν συγκεκριμένης ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ὁρθῶς ἐλέχθη, δτι ἀνθρωπισμὸς ἀνευ ἑθνισμοῦ εἶναι κενός, δπως ἀφ' ἐτέρου ἑθνισμὸς ἀνευ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι τυφλός.

Ο ἑθνικισμὸς καὶ σήμερον διατηρεῖ τὰ τυπικά του χαρακτηριστικά. "Οπως εἰς τὰς παλαιότερον ἐπιχειρηθείσας ἐνώσεις ἔθνων, ἀπὸ τῶν Ἀμφικτυονιῶν μέχρι τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, οἱ ἑθνικοὶ ἀνταγωνισμοὶ κατέπαυσον προσκαΐρως λόγῳ παροδικῆς συμπτώσεως συμφερόντων, οὕτω καὶ αἱ ἀπὸ τοῦ 1919 δύο ἐνώσεις ἔθνων παγκοσμίου κλίμακος, ἡ Κοινωνία τῶν Ἑθνῶν καὶ δ Ὁργανισμὸς Ἡνωμένων Ἑθνῶν, δὲν ἔξηλειψαν τοὺς ἑθνικοὺς ἀνταγωνισμούς. Τοῦτο συνέβη, διότι καὶ εἰς αὐτὰς μόνον συμβατικὴ σχέσις ἐπεκράτησε μεταξύ τῶν μελῶν. Δὲν ὑπάρχει, τουλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος, κοινότης ψυχικὴ κατακυριεύουσα τὰ μέλη καὶ γεννῶσα τὴν συνείδησιν, δτι δλοι ἀπο-

τελοῦν ξν σῶμα, φέροντες ἕκαστος εὐθύνην διὰ τὸ πανανθρώπινον σύνολον καὶ ρυθμίζοντες πᾶσαν ἐνέργειάν των χάριν τούτου, οὐχὶ δὲ χάριν τῶν μερικῶν ἔθνικῶν βλέψεων. Οἱ «σωβινισμοὶ» καὶ οἱ «ἰμπεριαλισμοὶ» εἶναι ἀκόμη ἴσχυροι μεταξὺ τῶν κατὰ σύμβασιν μελῶν τῆς Ἐνώσεως ἐθνῶν. "Ἐπειτα ὑπάρχει τὸ γεγονός, δτὶ μεγάλαι μᾶζαι κατοίκων τοῦ πλανήτου μας ἐμφανίζονται μὲ πρωτογονικὰς τάσεις. Χρείαζεται δι' αὐτὰς χρόνος ίκανδες διὰ νὰ ἀποκτήσουν συνείδησιν ψυχικῆς κοινότητος πανανθρωπίνης.

'Η καλλισθητικὴ τάσις τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ίδεωδους ἡ προβληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Νεοανθρωπισμοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰώνος, ὡς καὶ τοῦ συγχρόνου Λογοτεχνισμοῦ, καθ' ἥν ἀρκεῖ ἡ καλλιτεχνικὴ παλαιδευσίς πρὸς διαμόρφωσιν προσωπικοτήτων, ἔχει ἐπίσης λίαν ἀσθενεῖς πλευράς.

Κατὰ πρῶτον μὲ τὸν αἰσθητικισμὸν παραμελεῖται ἡ ἔξελιξις τῆς εὐφύΐας καὶ τῶν νοητικῶν δυνάμεων. "Ἐπειτα ἔχομεν τὸ δεδομένον, δτὶ οἱ καλλιτέχναι εἶναι ίδιότυποι προσωπικότητες, οὐχὶ πάντοτε τέλειαι. Δυνατὸν νὰ εἶναι ίδιοφυῖαι, οὐχὶ δμως καὶ μεγάλοι χαρακτῆρες, δυνάμενοι νὰ προβληθῶσιν ως ὑποδείγματα. 'Ο καλλιτέχνης δὲν δύναται νὰ διαμορφώσῃ πλῆρες σύστημα ἀξιῶν ἀφ' ἑαυτοῦ. Τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ φιλοσόφου καὶ τοῦ φωτισμένου πολιτικοῦ. 'Ο καλλιτέχνης δανείζει ἀπλῶς τὴν ίδιοφυῖαν του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἀξιῶν, τὰς δποίας εὑρίσκει προβαλλομένας γύρω του. 'Η τέχνη εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπηρετήσῃ καὶ τὸ καλόν καὶ τὸ κακόν.

Παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις ταύτας δμως δὲ ἔξανθρωπιστικὸς ρόλος τῆς τέχνης διατηρεῖται μόνιμος, διότι μὲ τὰ σύμβολα τῆς ἀποτελεῖ μίαν ἐκφραστικωτάτην γλωσσαν, δμιλούσαν ἀμέσως εἰς τὰς ψυχάς, πολὺ σαφέστερον καὶ βαθύτερον ἀπὸ δτὶ αἱ λογικαὶ διατυπώσεις διδασκαλιῶν.

6. Τὸ θρησκευτικὸν ίδεωδες ως στοιχεῖον ἀγωγῆς ἀποτελεῖ μόνιμον ἀνθρωπίνην ἀνάγκην. Τοῦτο εὔρύνει τὸν ψυχικὸν δρίζοντα, ἀνυψώνει τὸν ἀνθρωπὸν ὑπὲρ τὸ ὑλικόν καὶ τὸ ζωῶδες, τοῦ γεννῷ δυντολογικὰς βιώσεις ἀνωτάτας, ἐπὶ τῶν δποίων θεμελιοῦνται αἱ ἡθικαὶ ἀρχαὶ του, τόσον ως πρὸς τὰς μετὰ τῶν ἄλλων σχέσεις, δσον καὶ ως πρὸς τὴν ἔκτιμησιν τῶν ἀτομικῶν του τυχῶν.

"Η θρησκευτικὴς ἀποτελεῖ οὖσιδες γνώρισμα τοῦ ὄντος ἀνθρωπος, ἐπανακυρούμενον ἀδιαλείπτως. Αἱ ἐπιστημονικαὶ πρόοδοι καὶ κοινωνικαὶ καὶ ἔθνικαὶ διαφοροποιήσεις δὲν ὀδήγησαν εἰς ἔξασθένησιν της, ἀλλ' εἰς ἐντονωτέραν ἐμβάθυνσιν της. Οἱ τελευταῖοι πόλεμοι προεκάλεσαν θρησκευτικὴν ἀναγέννησιν, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἐκ τῶν γεγονότων καταδειχθείσης ἀνεπαρκείας τοῦ θετικισμοῦ ως

μόνου ψυχικού θεμελίου. Πρόσωπα διφωσιωμένα είς τὸν τελευταῖον τοῦτον δμολογοθν, δτὶ ἐν συναίσθημα δρφανίας, ψυχικοῦ κενοῦ καὶ ἐκριζώσεως καταλαμβάνει τὸν στερούμενον θρησκευτικότητος.

Ἡ θρησκευτικὴ πλαισίωσις τῆς ἀγωγῆς ἀναγνωρίζεται καθολικῶς, ἀκόμη καὶ παρὰ κράτων, εἰς τὰ δποῖα τὰ ἀντιπροσωπευόμενα δόγματα εἶναι πολλά, εἰς τρόπον ὅστε νὰ εἶναι δυσχερής ἡ δμοειδῆς σχολικὴ διδασκαλία θρησκευτικῶν μαθημάτων¹.

Ἄπόπειραι γενόμεναι μετὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον, δπως καταργηθῆ πᾶσα ἀγωγὴ πρὸς θρησκευτικότητα ἐν τοῖς σχολείοις, προεκάλεσσαν τὴν ἔξεγερσιν οὐχὶ τόσον τῶν ἐκπαιδευτικῶν, δσον λατρῶν καὶ ἄλλων γονέων ἐπιστημόνων. "Οτε ἐπὶ παραδείγματι τῷ 1929 ἐζητήθη τοῦτο ἐν Γερμανίᾳ παρὰ τῆς 'Ἐνώσεως τῶν Συλλόγων ἑλευθέρων διανοητῶν (Freidenkervereine), ἡ Παγγερμανικὴ ἐνωσίς ψυχιάτρων ἐξηγέρθη καὶ διὰ διαβημάτων πρὸς τοὺς κυβερνῶντας συνέστησε νὰ μὴ διαπράξουν τὸ κακὸν τοῦτο κατὰ τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Ἀπακάλυψε σχετικῶς, δτὶ τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν τῶν παρ' αὐτῶν θεραπευομένων ἥσαν ἄτομα, τὰ δποῖα εἶχον ἀκριβῶς στερηθῆ πάσης θρησκευτικῆς ἀγωγῆς.

Μετὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον ἀκόμη καὶ εἰς τὰ κομμουνιστικὰ κράτη ἀσκεῖται παρὰ τῶν μαζῶν πίεσις ἐπὶ τῶν καθεστώτων ὑπὲρ τῆς θρησκευτικότητος, λόγῳ τῆς δποῖας ταῦτα ἐμφανίζονται δλονὲν ἐνδοτικώτερα, ἀποτυχούσης τῆς ὑποκαταστάσεως τῆς θρησκευτικότητος διὰ τῆς κομμουνιστικῆς συμβολολογίας καὶ σωτηριολογίας.

Ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγὴ δμως δὲν πρέπει νὰ φθάσῃ μέχρις ἀποκλειστικότητος, καταπιεζούσης ἄλλας ἐσωτέρας μας ἀναζητήσεις. Καὶ αἱ ἄλλαι ψυχικαὶ δυνάμεις τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς ὕραιότητος καὶ τοῦ μεταφυσικοῦ στοχασμοῦ, ως καὶ τῆς αἰσθήσεως τῶν χαρῶν καὶ ἀξιῶν τῆς ζωῆς δέον νὰ καλλιεργοῦνται, διότι καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα δημιουργὸς ἐνέβαλεν εἰς τὸ ὃν ἀνθρωπος, ως συστατικὰ τῆς ὑποστάσεώς του. Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἀκριβῶς πραγματοποιεῖται μία δευτέρα ἀποκάλυψις τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχοντος βαθυτέρου νοήματος καὶ πνεύματος.

7. Τὸ διαμοκρατικὸν ἰδεῶδες ἔχει ἀτελείας διακινδυνευούσας

1. Αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς, δπου ἐκπροσωποῦνται δλα τὰ δόγματα καὶ δπου ἡ ἑλευθερία τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων εἶναι ἀπόλυτος, προβάλλουν τὸ αἴτημα τοῦ θρησκεύεσθαι διὰ γενικωτέρων ἐκδηλώσεων, ίδιᾳ κατὰ τὰς τελετὰς ἐγκαθιδρύσεως τῶν ἀνωτάτων πολιτειακῶν ἀρχῶν.

Εἰς πολλὰ Ἀμερικανικὰ σχολεῖα ως κοινὴ προσευχὴ χρησιμοποιεῖται ἡ ἔξῆς:

«Πιστεύω εἰς τὸ Ἀμερικανικὸν ἔθνος. "Ἐν ἔθνος ὑπὸ τῆς ακέστην τοῦ Θεοῦ, ἀδιαίρετον, μὲ διευθερίαν καὶ δικαιοσύνην δι' δλους».

αύτά ταῦτα τὰ θεμέλια τῆς ἀγωγῆς καὶ τὸ φύσει τῆς ἐν κοινωνίᾳ τροφῆς καὶ παιδείας.

Οἱ λοχυρισμοὶ τοῦ Ρουσσώ, δτὶ αἱ ἔμφυτοι προδιαθέσεις τοῦ παιδός τὸν δδηγοῦν, τὶ νὰ κάμῃ ἐκάστοτε, μὲ τὶ νὰ ἀσχολήται εἰς ἔκαστον στάδιον τῆς ἀναπτύξεως του καὶ δτὶ τὰ πράγματα τοῦ γύρω κόσμου τὰς διεγείρουν καὶ τὰς κινητοποιοῦν, δὲν ἀρκοῦν. "Ἐν τρίτον στοιχεῖον, ἡ **κοινωνία**, δηλαδὴ οἱ ἄλλοι ἀνθρωποι, πρέπει νὰ ἐπεμβαίνουν ως παράγοντες κατὰ τὴν περίοδον ἀγωγῆς. Ἀρνούμενος τοῦτο **δ** Ρουσσώ στενεύει τὴν ἔννοιαν φύσις τοῦ παιδός. "Ἐμφυτος προδιάθεσις τοῦ παιδός δὲν εἶναι μόνον ἡ πρὸς κίνησιν καὶ ἀσχολίαν μὲ πράγματα. Πλὴν ταύτης ἔξι ἵσου ἔμφυτοι εἶναι καὶ αἱ τάσεις πρὸς **κοινωνίαν**, πρὸς συμπάθειαν, πρὸς διάκρισιν, πρὸς ἀνεύρεσιν δδηγοῦ, ἀκολουθούμεναι κατὰ τὴν δρᾶσιν των ἀπὸ συναισθηματικὰς ἀπηχήσεις. Ἡ χαρὰ ἐκ τῆς συμβιώσεως, ἐκ τῆς ἀνταλλαγῆς ἰδεῶν καὶ ἀγαθῶν, ἐκ τῆς παροχῆς βοηθείας, ἐκ τῆς ἀμίλλης, ἐκ τοῦ ἀγῶνος, ἐκ τῆς συνεργασίας πρὸς ἐπιτέλεσιν συνθετώτερων ἔργων, ἔστω καὶ ἐνὸς παιγνιδίου, προέρχονται ἐπίσης ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ παιδός.

"Ἡ μετάθεσις εἰς τὴν ξένην ψυχικὴν κατάστασιν εἶναι ἐπίσης ἔμφυτος καὶ ἀκολουθεῖται ἀπὸ βιώματα, τὰ δποῖα εἶναι τόσον βαθύτερα καὶ ἐντονώτερα, δσον ἡ κατάστασις αὕτη καλύπτει εύρυτέρας εἰς πλάτος δλότητας. "Ἐπειτα τὰ πράγματα, μὲ τὰ δποῖα θέλει νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν δ νέος, οὐδέποτε εἶναι μόνον τὰ φυσικά. Εἶναι τόσον μέγας δ ἀριθμός των σήμερον, ὃστε χρειάζεται μία ἐπιλογή, ἵνα ἀσχολήται μὲ δλίγα ἐκάστοτε, διὰ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ σύγχυσις.

"Ἡ ἔννοια ἐλευθερία τοῦ Ρουσσώ χρήζει ἐπίσης διασαφήσεως. "Ἐλευθερία σημαίνει ἔλλειψιν βίας καὶ καταπιέσεως. "Ἐλεύθερος πιέσεων καὶ στερήσεων δμως εἶναι δ κατὰ φύσιν ζῶν ἀνθρωπος; "Ἡ δ ζῶν εἰς μίαν ἀνωτέρου πολιτισμοῦ κοινωνίαν; "Ακριβῶς ἡ καλῶς ὀργανωμένη κοινωνία ἡ προνοοῦσα διὰ τὰς παρούσας καὶ μελλούσας ἀνάγκας ζωῆς, ἀκόμη καὶ διὰ τὰς κακάς ὁρας, εἶναι ἡ παρέχουσα τὸ αἴσθημα ἀσφαλείας καὶ ἐλευθερίας ἀπὸ τὸν πολλαπλοῦ φόβον. Εἶναι παρανόησις ἡ ἀντίληψις τῆς ἐλευθερίας ως ἔλλειψεως παντὸς χαλινοῦ, δπως τὴν παρουσίασαν οἱ ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ Ρουσσώ ἐπηρεασθέντες. "Ἐλευθερία εἶναι ἡ ίκανότης νὰ διευθύνῃ τις ἑαυτὸν συμφώνως μὲ μίαν ιεράρχησιν σκοπῶν, δοκιμασθείσαν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπὸ τὴν βαθμιαίαν μύησιν εἰς τούτους τοῦ νέου ἀτόμου.

"Ἡ ἐλευθερία ως ἀναρχία καὶ τὸ δόγμα, δτὶ ἔκαστος ἔχει τὴν δικαίωσιν του δι' δ, τι δήποτε καὶ διν ἐπιχειρῆ, ἀνεσκευάσθη ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐφαρμογῆς της.

Γέννημα τοῦ Ρουσσωϊκοῦ κηρύγματος περὶ ἐλευθερίας ὑπῆρξεν ὁ ἐπιστημονικὸς Ἀναρχισμὸς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. 'Ο Max Stirner, διστις τὸ 1845 μὲ τὸ ἔργον του «Τὸ ἄτομον καὶ τὴ ιδιοκτησία του» ἔδιδαξεν, δτὶ ή μόνη πραγματικότης εἶναι τὸ ἄτομον μὲ τὰς ἀνάγκας του καὶ δτὶ τόσον τὸ κράτος, δσον καὶ τὴ θρησκεία, ή τὴική καὶ τὸ δίκαιον εἶναι τυραννία, μόνον ως παράδοξον φαινόμενον μνημονεύεται πλέον.¹ Η συστηματικωτέρα θεωρία τοῦ Kropotkin «Περὶ ἀναρχίας» τῷ 1896, καθ' ἥν τὸ κράτος θὰ καταργηθῇ ως ἐπιβλαβής θεσμός, διότι καταπιέζει τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀτόμων, τὰ βαρύνει μὲ τὰ ἔξοδα συντηρήσεως του καὶ προστατεύει τοὺς ἐκμεταλλευτάς του καὶ δτὶ θὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἐγκαθίδρυσις ἐλευθέρων σχέσεων, ἀνεσκευάσθη ἐκ τοῦ Σοβιετικοῦ πειράματος, δπου ὁ πιεστικός κρατικός παρεμβατιαμός ηύξηθη, δσον οὐδέποτε προηγουμένως.

Τὸ ίδανικὸν πρόσωπον τοῦ Ρουσσώ, δ Αίμιλιος, ἐάν ἔζῃ καὶ ἐπαιδεύετο, δπως ἐκτίθεται εἰς τὸ ιστόρημα ἐκεῖνο, ἐντὸς τῆς φύσεως, ἐλεύθερος παντὸς χαλινοῦ, δχι μόνον δὲν θὰ ἐγίνετο ὑποδειγματικὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ θὰ εἶχεν ἐλλείψεις ούσιωδεστάτας. Θὰ ἐδυσκολεύετο νὰ ἐνταχθῇ εἰς τὴν κοινωνίαν, δταν θὰ ἐνηλικιούτο· θὰ καθεστατο asocial. 'Εάν πάλιν ἐχρησιμοποίει τὸ πλεονέκτημα τῆς ρωμαλεότητος, πιὸ ἀπέκτησεν ἐκ τῆς φυσικῆς ζωῆς, θὰ ἐπεβάλλετο μὲν διὰ τῆς δυνάμεως ἐπὶ τῶν ἀλλών, ἀλλὰ δὲν θὰ τοὺς ἐθεώρει μέλη ἐνὸς κοινοῦ συνδόλου μὲ αὐτονομίαν καὶ συντονίαν. Θὰ τοὺς ἔβλεπεν ως μέσα πρὸς πλήρωσιν τῶν ἐκάστοτε θελήσεων του, κατώτερα ἑαυτοῦ, ἀφοῦ θὰ τὰ ἀντελαμβάνετο ἀσθενέστερα. Θὰ ἐγίνετο antisocial. Ταῦτα εἶναι τὰ περισσότερον πιθανά, διότι δ Αίμιλιος θὰ εἶχε μὲν ἀναπτύξει τὴν παρατηρητικότητά του, τὴν εύφυταν καὶ συνδυαστικὴν δύναμιν, τὴν δραστηριότητα, θὰ εἶχεν ὑπολειφθῇ δύμως εἰς τὴν γνῶσιν καὶ ἐποικοινωνίαν μετὰ προσώπων καὶ δὲν θὰ εἶχε μυηθῇ εἰς τὰς πνευματικὰς ἀξίας τὰς δημιουργουμένας ἐν τῇ δμαδικῇ ζωῇ¹. Άι κοινωνικαὶ καὶ πνευματικαὶ δρμαὶ του θὰ εἶχον μείνει ἀτροφικαί.

Εἰς τὸν κίνδυνον τῆς κοινωνικῆς ἀνεπαρκείας δὲν ὑπόκειται μόνον δ ἄκρος τύπος τοῦ Αίμιλίου. 'Υπόκειται καὶ πᾶς ἀτομιστικῶς ἐκτρεφόμενος, ἔστω καὶ ἐντὸς τῆς κοινωνίας. "Οταν ὑποδεικνύεται εἰς τὸν νέον, δτὶ πρέπει νὰ μορφωθῇ διὰ νὰ ζῆσῃ καλλίτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους, νὰ γίνῃ ἀνεξάρτητος, νὰ τοὺς ὑπερτερήσῃ, νὰ ἐπιτύχῃ, εἶναι φόβος νὰ καταστῇ ἄτομον ἀντικοινωνικόν, εἴτε παρασιτικόν. Εἶναι δυνατὸν ἀκόμη, πρὸς λοοστάθμισιν ἡλαττωμένου ψυχικοῦ δυναμισμοῦ, νὰ ζητήσῃ φυγὴν ἐκ τῆς ζωῆς εἰς τὴν σφαῖραν τῆς

1. Παράβ. Σπετσιέρη Κ., Τὰ εῖδη τῆς γνῶσεως, 'Αθηναὶ 1949, σελ. 78-127.

ψευδαισθήσεως, διότου νὰ προβάλλῃ ἀτελεύτητα σχέδια, τὰ δποῖα νὰ μὴ μεταβάλλῃ ποτὲ εἰς πρᾶξιν.

Ἡ ἀτομιστικὴ ἀντίληψις τῆς κατὰ βούλησιν ἐπιλογῆς μαθημάτων ἀρεστῶν εἰς τοὺς παιδευομένους δὲν δύναται ἐπίσης νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ προκειμένου περὶ σχολείων γενικῆς παιδείας. Εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα δέον νὰ ἀσκοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται δλαι αἱ πλευραὶ καὶ δλαι αἱ δυνάμεις τοῦ ἀτόμου.

Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς δὲν εἶναι ὁ *homo individualis*, ἀλλὰ κατὰ τὸ δυνατὸν ὁ *homo universalis*. Ἡ εἰδίκευσις θὰ ἔλθῃ ἐπειτα, μὲ τὴν κατανομὴν εἰς ἐπαγγελματικὰς εἰδικότητας. Τὴν γενικὴν ἀγωγὴν πρέπει νὰ δώσω ως θεμέλιον, διὰ νὰ μὴ κάμω πτωχὴν τὴν ψυχὴν τοῦ νέου μὲ τὴν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας ἐπίτασιν τῆς ιδιοτυπίας του.

Ακόμη καὶ εἰς τὰ τεχνικὰ καὶ ἐπαγγελματικὰ σχολεῖα πρέπει νὰ υπάρξῃ εύρὺ τὸ στοιχεῖον γενικῆς μορφώσεως καὶ δι' ἄλλον λόγον. Ἡ τεχνικὴ συνεχῶς μεταβάλλεται. Ἀνὰ δεκαετίαν ἀλλάσσον μηχανῆματα καὶ συστήματα. Εἶναι φόβος μὲ μόνον τεχνικὴν μόρφωσιν νὰ γεννηθῇ ἡ ἐντύπωσις, δτι καὶ δλα τὰ ἄλλα ἀλλάσσον, ἥτοι αἱ ἡθικαὶ ἀρχαὶ καὶ τὰ στοιχεῖα ἀνθρωπισμοῦ. Πρᾶγμα ποὺ εἶδεν ἡ γενεά μας.

Τὸ ὠφελιμιστικὸν Ιδεῶδες μὲ τὰς ποικίλας μορφάς του γεννᾷ πλείονας ἐπιφυλάξεις. Ἡ προβολὴ τοῦ ὄλικοῦ κέρδους ως σκοποῦ καὶ οὐχὶ μέσου ζωῆς τοῦ νέου ἀνθρώπου καὶ τῆς κηρύξεως τούτου ως κριτηρίου τοῦ δρθοῦ ἐπεκρίθη ἡδη δπὸ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Ὁ Πλάτων «τὴν εἰς χρήματα τείνουσαν παιδείαν» θεωρεῖ ἀνελεύθερον¹. Ὁ Ἀριστοτέλης σημειώνει δτι «τὸ ζητεῖν πανταχοῦ τὸ χρήσιμον ἥκιστα ἀρμόττει τοῖς μεγαλοψύχοις καὶ τοῖς ἀλευθέροις»². Εἰς τὰς Θήβας, λέγει, ὑπῆρχε νόμος δρίζων «τὸν δέκα ἐτῶν μὴ ἀπεσχημένον τῆς ἀγορᾶς μὴ μετέχειν μάχῃς»³, ἵνα ἔχῃ ἀποβάλλει τὸν πόθον τοῦ κέρδους.

Τὸ προβάδισμα τῆς ἡθικῆς ἀγωγῆς ἐπιβάλλεται καὶ σήμερον. Τὰς τεχνικὰς γνώσεις καὶ τοὺς τρόπους ἐπιδιώκεως τῆς ὠφελείας τὰς μανθάνει τις καὶ μετὰ τὴν ἔξιδον ἐκ τοῦ σχολείου, ἐν τῇ πράξει τῆς ζωῆς. Διὰ τὴν ἡθικὴν ζωὴν δμως χρειάζεται ἔγκαιρον καθοδήγησιν παρ'⁴ ἄλλων.

Παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις ταύτας δὲν πρέπει βεβαίως νὰ καθίσταται ἀτονος ἡ διδαχή, δτι καθῆκον παντὸς ἀνθρώπου εἶναι, ἀφοῦ

1. «Τὴν ἔς χρήματα τείνουσαν ἢ τινα πρὸς Ισχὺν ἢ πρὸς ἄλλην τινὰ σοφίαν δνευ νοῦ καὶ δίκης βάναυσον εἶναι καὶ ἀνελεύθερον καὶ οὐκ ἀξίαν τὸ παράπαν παιδείαν καλεῖσθαι». Νόμοι Α', 643.

2. Πολιτικ. VIII, 3.

3. Αὐτόθι III, 3.

καταναλώνει ἀγαθά, νὰ παράγῃ καὶ ἔκεινος ἀγαθά, ἀφοσιούμενος εἰς ἐπάγγελμα δημιουργικὸν καὶ οὐχὶ παρασιτικόν. Ἐπίσης, δτὶ τὰ ὄλικὰ μέσα δὲν εἶναι μὲν *αἰτία* τῆς ἀνωτέρας ζωῆς, ἀλλ' εἶναι *δρός* ἀναγκαῖος, διότι πτωχεία καὶ στέρησις καταβιβάζει τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὰς δυνατότητας ἔξελιξεως ἀτόμων καὶ λαῶν. Ἡ ἀσκησις τοῦ ὠφελιμισμοῦ καὶ ἡ προσήλωσις εἰς τὰ sports, τὰ records καὶ τὰ comforts ἀνάγκη νὰ γίνεται συμμέτρως. "Οταν προβάλλεται μὲ ἀποκλειστικότητα, δθηγεῖ εἰς ἐνα ὄλισμὸν καὶ παρασύρει τὰ ἄτομα νὰ παραμελοῦν τὴν πνευματικήν καὶ ἡθικήν ἀνάπτυξίν των.

"Η αὐτοκυριαρχία ως πρὸς τὰς βιολογικὰς κλίσεις μας δέον νὰ ἀποτελῇ ἐπίσης περιεχόμενον πάσης παιδείας. Ἀνάγκη νὰ διασαφήται, δτὶ τὸ ἀχαλίνωτον, ως δῆθεν φωνὴ τῆς φύσεως, ἔχει συνεπείας διὰ τὰ πρόσωπα λιαν δυνητάς. Ἰδίᾳ δπου ὑπάρχει ἀφθονία μέσων, ἢ ἀποχαλίνωσις ἀγει εἰς φθοράν ψυχικήν ἀνεπανόρθωτον.

"Ο Βιολογισμὸς δὲν ἀρκεῖ ως ἀποκλειστικὸν ἰδεῶδες παιδείας καὶ ζωῆς. Πολλὰ μᾶς ἔδωκεν ἡ γνῶσις τοῦ δργανισμοῦ μας καὶ τῶν λειτουργιῶν του. Τὰ μέσα εὔζωΐας ἐπίσης μᾶς παρέχουν ἀνεσιν καὶ ἐλευθέρωσιν ἀπὸ περιττοὺς κόπους. Ἡ ύπεραύξησις τούτων δμως ἥμπορει νὰ δδηγήσῃ εἰς βίον μαλθακόν, ἄτονον καὶ ρηχόν. Χρειάζεται καὶ ἡ γύμνασις ἀπὸ ἐλλείψεις. Ἡ στέρησις ἀποβαίνει συχνὰ παράγων ἔξελιξεως, ἐνῷ ἡ ἀφθονία ἀφορμὴ πτώσεως, εἴτε σωματικῆς εἴτε ἡθικῆς.

Εἰς λαοὺς κατέχοντας ὅλα τὰ μέσα εύμαρείας δὲν ἀνευρίσκομεν πάντοτε οὕτε τὴν ἀνωτάτην ἡθικήν, οὕτε τὸ πλήρες βιολογικὸν σφρίγος.

Εἰς λαοὺς μὴ πλουσίους δὲν πρέπει νὰ γεννῶνται σκέψεις ἡττοπαθείας καὶ ἡλαττωμένης αὐτοπεποιθήσεως. Προσανατολισμὸς εἰς τὸ τί μᾶς λείπει, τί πρέπει νὰ κατακτήσωμεν ἀκόμη, ἐνδείκνυται βεβαίως. "Οχι δμως καὶ ἀπογοητευτικαὶ σκέψεις, δτὶ ἡ γενεά, ἥτις δὲν ἔφθασε τὸ ποσὸν τούτο ὄλικῆς αὐταρκείας, εἶναι καταδικασμένη νὰ μὴ γνωρίσῃ τὴν ἀνωτέραν ζωήν. Τοιαύτα θέματα δὲν λύονται μὲ ποσοτικοὺς ύπολογισμούς. Καὶ ἡ ποσότης εἶναι δρος ζωῆς, ἀλλὰ ἡ ποιότης διαμορφώνει τὴν ποσότητα.

Δὲν δύναται νὰ ισχυρισθῇ τις βασίμως, δτὶ, ἀφοῦ χρειάζονται χρονικαὶ περίοδοι διὰ τὴν πραγματοποίησιν ὀρισμένων ἐπιδιώξεων, δυνατὸν νὰ μὴ φθάσωμεν ἥμετς νὰ τὰς ἴδωμεν ἐκπληρούμενας.

Ζωὴ εἶναι ἡ πορεία καὶ δχι μόνον ἡ ἀφιέτις εἰς τὸ τέρμα.

Β'. Η ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΣΗΜΕΡΙΝΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

‘Η ἀναδρομὴ εἰς τοὺς κατὰ τὸ παρελθόν προβληθέντας σκοπούς καὶ ἡ κριτικὴ θεώρησις ἐκάστου μᾶς δδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα, δτὶ ἀφ’ ἐνδὲ μὲν οἱ σκοποὶ τῆς παιδείας συμπίπτουν πρὸς τοὺς ἐκάστοτε γενικοὺς σκοπούς καὶ ἀξίας τῆς ζωῆς, ἀφ’ ἑτέρου δὲ δτὶ ἔχομεν πλειονας σκοπούς.’ Εκαστος τούτων ἔχει ἄλλον βαθμὸν δικαιώσεως, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀνάγκη εραρχήσεως μεταξὺ τούτων¹.

‘Αναλυτικώτερον θὰ ἥδυνατο νὰ δρισθῇ, δτὶ ἡ ἀγωγὴ ἀποβλέπει εἰς τρία τινά, τὴν κατανόησιν τῆς ζωῆς, τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀνύψωσιν εἰς ἀνωτέραν ζωήν.

1. ‘Η κατανόησις τῆς ζωῆς.

Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων εἶναι νὰ κατανοήσουν τὴν ζωὴν τοῦ ξύνους των καὶ τὴν οἰκείωσιν τῶν συστατικῶν ταύτης στοιχείων, ἢτοι τῆς γλώσσης του, τῆς θρησκείας του, τῶν ἡθῶν, τῶν ἐθίμων τῆς πολιτειακῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς των καὶ τῶν δρῶν οἵτινες τὴν προσδιορίζουν, τόσον μονίμως, δσον καὶ σήμερον ίδιαιτέρως.

Δέον νὰ μάθουν, δτὶ ἡ μορφὴ ἐλευθέρας ζωῆς, τὴν δποῖαν εύρισκουν γύρω των, ἥτοι μάσθη ἀπὸ τὰς προηγουμένας γενεὰς μὲ μόχθους καὶ θυσίας, ως ἐκθέτει ἡ ιστορία των. Ἐπομένως πρέπει νὰ γεννηθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ συνείδησις τοῦ χρέους ἔναντι τοῦ ξύνους των, ως δλόγητος ὑπερατομικῆς. ‘Οτι ἐκάστης γενεᾶς καθῆκον εἶναι δχι μόνον νὰ διατηρῇ, δτὶ παραλαμβάνει, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ προάγῃ διὰ νέων δημιουργιῶν.

2. ‘Η συμμετοχὴ εἰς τὴν ζωήν.

‘Η διατήρησις καὶ προαγωγὴ τοῦ ξύνου συνδλού προαπαιτεῖ, ἵνα ἔκαστος ἔξελιξῃ τὰς ἀτομικάς του δυνάμεις. Τοῦτο ἐπιτυγχάνει ἐργαζόμενος ἐντὸς τούτου. Εκεῖ ἔκαστος ἐμφανίζει τὸ παχίτυπ τῶν ίκανοτήτων του. Τὸ σύνολον ἔχει ἀνάγκην διαρκοῦς ἀγανεώσεως, συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς, ἐπιτελουμένης διὰ τῶν πρωτοβουλιῶν τῶν μελῶν του. Ως φορεὺς δλων τῶν μορφῶν ζωῆς παρέχει πλῆθος παρορμήσεων καὶ εὔκαιριῶν πρὸς δρᾶσιν, ἐπαληθευομένης τῆς παρατηρήσεως τοῦ Ἀριστοτέλους δτὶ «οὐ δεῖ οἴεσθαι δουλείαν εἶναι τὸ ξῆν πρὸς τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ σωτηρίαν»². Πάντα νέον ἀν-

1. Παράβ. Σπετσιέρη Κ., Αἱ ἀξίαι τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ‘Αθήναι 1939.

2. Πολιτικά V, 7.

θρωπον πρέπει νὰ τὸν κεντρίζῃ ἡ ἔμφυτος χαρὰ τῆς δημιουργίας. Πρέπει νὰ ἐτοιμάζεται διὰ τὸν ρόλον του τοῦτον μὲ γνώσεις, μὲ σκηνιν τῆς εύφυτας του, μὲ ἐκλέπτυνσιν τῆς εύσυνειδησίας του, μὲ ισχυροποίησιν τῆς βιουλήσεως καὶ τοῦ ἥθους, μὲ ἐξέλιξιν τῶν σωματικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ κυριαρχίαν ἐπ' αὐτῶν, ώστε τὸ σῶμα νὰ εἶναι δργανὸν τῆς θελήσεως του.

3. Η ἀνύψωσις εἰς ἀνωτέραν ζωὴν.

Οἱ νεοί δέον νὰ διδηγῶνται, ώστε μετὰ τὸν ἑθνικὸν τῶν δρίζοντα νὰ ἐποπτεύουν καὶ τὰς ἄλλας ἀνθρωπίνους κοινότητας καὶ νὰ κατανοοῦν τὴν μετ' αὐτῶν σύνδεσιν. Νὰ γίνωνται φορεῖς πανανθρωπίνων Ιδανικῶν. Δημιουργοῦντες δέον νὰ ἀνυψώνουν ἑαυτούς ὑπὲρ τὰ ἐπιβαλλόμενα διὰ κυρώσεων ἢ ἐκ συμφέροντος. Νὰ πραγματοποιοῦν ἀνιδιοτελεῖς ἐπιδόσεις καθιστάμενοι προσωπικότητες.

Προσωπικότης εἶναι ἐν ἀτομον, δταν ἔχῃ σαφῆ συνείδησιν τοῦ δόλου τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τῶν σκοπῶν της, τῶν ἀρχῶν της, τῆς διαφοροποιήσεώς της. "Οταν θεωρῇ σαφῶς τὸ δόλον πλάτος τῶν ἀξιῶν, τῶν ἀτομικῶν, τῶν ἑθνικῶν καὶ τῶν πανανθρωπίνων, τὰς ὅποιας νὰ λεραρχῇ ὑπὸ ίδιαν του εύθύνην. "Οταν ἀφοσιοῦται εἰς μίαν σφαῖραν τούτων, ἀλλὰ καὶ ὑπερβαίνῃ ταύτην. "Οταν ὑπέρκειται τῆς τυπικότητος καὶ τοῦ ἀπλοῦ ἔθισμοῦ. "Οταν δὲν εἶναι ἐξηρτημένη ἀντανάκλασις τοῦ τυχαίου περιβάλλοντος, ἢ τῶν περιστάσεων, ἀλλ' ἔχῃ ἐσωτερικήν αὐτονομίαν.

Άτομικότης ἀντιθέτως εἶναι ἡ ίδιοτυπία ἢ συνισταμένη εἰς τὴν ἐντονωτέραν ἐμφάνισιν ωρισμένων ἐκδηλώσεων. Εἶναι ἡ ψυχικὴ δοντότης ἢ κλειστὴ εἰς ἑαυτήν, εἰς τὴν ίδιοσυγκρασίαν της, εἰς τὰς ἐπιθυμίας της, εἰς τὰ συμφέροντά της, εἰς τὰς ἀτομικάς της μόνον τύχας καὶ δρους ζωῆς. Οἱ δροὶ οὗτοι, ἐπειδὴ δὲν ἐξεδηλώθη ἀντίδρασις ωδήγησαν εἰς μίαν μηχανικότητα ψυχικήν. "Ελειψεν ἡ ἐσωτερικὴ ἀνεξαρτησία καὶ ἐπεκράτησε κυριαρχία συνηθειῶν, ἀδυναμιῶν, κλίσεων, στενότητος ψυχικοῦ βλέμματος λόγῳ μεγάλης εἰδικεύσεως.

Τέλος πάσης παιδείας εἶναι ἡ ἀνύψωσις τῆς ἀτομικότητος εἰς προσωπικότητα.

Τὸ ίδεωδες παιδείας καθορίζεται διὰ συγκεκριμένων διατάξεων τῶν κρατῶν, θεμελιωδῶν μάλιστα. Εἰς τὸ ίσχυον **"Ελληνικὸν Σύνταγμα** δρίζεται ἐν τῷ ἀρθρῷ 16, δτι

«εἰς πάντα τὰ σχολεῖα μέσης καὶ στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἢ διδασκαλία ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἥμιττην καὶ σπευσματικὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν νέων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδεολογικῶν κατευθύνσεων τοῦ ἐλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ».